

Concurrent of complement?

Het BWN en de provinciale biografische woordenboeken

Door

A.J.C.M. Gabriëls

**Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Den Haag**

**Voordracht gehouden voor het Platform Gelderse Biografieën, 23 maart 1999,
in het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem**

Dit Artikel is verschenen in *TijdING* (<http://www.inghist.nl/Onderzoek/tijding>), een breed samengesteld online tijdschrift over de Nederlandse geschiedenis. *TijdING* bevat artikelen over historiografie, methodiek en allerlei thema's uit de Nederlandse geschiedenis. Veelal gaat het om voordrachten die bij een bepaalde gelegenheid zijn gehouden (nu in geschreven vorm gepubliceerd) en artikelen die elders al eens zijn verschenen. Maar ook bevat *TijdING* bijdragen die voor de eerste maal worden gepubliceerd. Meestal zullen de artikelen in meer of mindere mate verband houden met een of meer van de uitgaven of projecten van het instituut of met het werk van het instituut in het algemeen.

CONCURRENT OF COMPLEMENT?

Het BWN en de provinciale biografische woordenboeken

(Voordracht gehouden voor het Platform Provinciale Geschiedschrijving Gelderland op 23 maart 1999 in het Rijksarchief in Gelderland te Arnhem)

Tja, dames en heren, welke belangrijke Geldersen zijn er eigenlijk te vinden in het *BWN*, in het *Biografisch Woordenboek van Nederland*, zo vroeg ik me af toen men mij uitnodigde om hier vanavond te spreken bij gelegenheid van het verschijnen van deel 1 van het *Biografisch Woordenboek Gelderland*. Maar ja, wanneer is iemand 'Gelders'? Is dat iemand die in deze provincie is geboren? In dat geval mogen we onder anderen kardinaal Alfrink uit Nijkerk, de schrijver en criticus Menno ter Braak uit Eibergen, de tekenaar Jo Spier uit Zutphen, de natuurkundige Hendrik Lorentz uit Arnhem en de historica Annie Romein-Verschoor uit Hatert als Geldersman en Geldersvrouw bestempelen.

Maar misschien - zo dacht ik - is het ook wel voldoende om in de provincie te hebben gewoond en er te zijn gestorven om als 'Gelders' te kunnen worden gekwalificeerd? Zo ja, dan komen in aanmerking: de Hagenaar Louis Couperus en de 'Leidse' Groninger Johan Huizinga, die beiden overleden op een buiten in De Steeg; of de Haagse pedagoog Jan Ligthart, die verdronk - of zich verdronk - in Laag-Soeren, waar hij was opgenomen in een sanatorium; of de internationaal vermaarde plantkundige Hugo de Vries die zich, na zijn emeritaat als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, gedurende de laatste zeventien jaar van zijn leven terugtrok in zijn proeftuin te Lunteren.

Het moge duidelijk zijn: geen van de genoemde personen zal men - ondanks hun band met de provincie - onmiddellijk met Gelderland in verband brengen. De vraag die ik mij had gesteld en de antwoorden die ik daarop had gevonden, waren dan ook niet de juiste. Dat bleek eens te meer toen ik enkele weken geleden het eerste deel van het *Biografisch Woordenboek Gelderland* in handen kreeg. In het 'Woord vooraf' staat immers te lezen dat de redactie levensbeschrijvingen wil opnemen van mannen en vrouwen die op enigerlei wijze - regionaal of provinciaal - van belang zijn geweest voor de Gelderse geschiedenis. Of de betrokkenen nu wel of niet in de provincie zijn geboren, is daarbij van geen belang. Het is een zinvol en praktisch selectie criterium, dat bijvoorbeeld ook expliciet wordt verwoord in de toelichting bij deel 1 van de *Brabantse biografieën*. Toch is het niet voor alle provinciale biografische woordenboeken een vanzelfsprekend criterium. Ik wijs in dit verband op de *Drentse biografieën*, waarin onder meer levensschetsen zijn opgenomen van Hendrik Koekoek, de leider van de Boerenpartij, en van Harm van Riel, gezaghebbend Eerste-Kamerlid voor de VVD. Dit ondanks het feit dat beide politici het grootste gedeelte van hun leven buiten Drenthe hebben gewoond. Maar koesterden beiden tenminste nog hun leven lang een Drentse tongval, in het geval van de schrijfster Carry van Bruggen en haar broer, de literator en journalist Jacob Israël de Haan, is de band met

Drenthe echter minimaal. Zij waren respectievelijk anderhalf en een half jaar oud toen hun ouders hun geboorteplaats Smilde voorgoed verlieten, en geen van beiden heeft daarna ooit nog iets met deze provincie te maken gehad.

Wanneer ik nu met het selectie criterium van het *Biografisch Woordenboek Gelderland* voor ogen opnieuw de vraag stel 'Welke belangrijke Geldersen er in het *BWN* te vinden zijn' dan kom ik - voorzover althans mijn kennis van de inmiddels opgenomen lemmata reikt - met hele andere namen op de proppen. Ik denk dan in de eerste plaats - maar dat ligt voor de hand - aan degenen die op grond van hun bestuurlijke functie van belang waren voor Gelderland: zo zijn in het *BWN* minstens twee commissarissen van de Koningin beschreven, te weten Van Citters en Van Heemstra, en zijn er levensschetsen opgenomen van vier Arnhemse burgemeesters, namelijk Van Heemstra (weer een andere Van Heemstra!), De Monchy, Bloemers en Matser, alsook van de populaire Nijmeegse burgervader Charles Hustinx.

Maar daarnaast zijn er ook personen te noemen bij wie die functionele band ontbreekt, zoals bijvoorbeeld de SGP-politicus dominee Abma: niet alleen Eerste-Kamerlid voor die partij maar ook predikant en gemeenteraadslid in Putten. Of de schilder van de IJsselstreek, Jan Voerman uit Hattem. Maar de meest Gelderse Geldersman die ik in het *BWN* heb aangetroffen, is Johan Burgers: geboren in 's-Heerenberg en overleden in Arnhem en de oprichter en naamgever van de dierentuin aan de Schelmseweg die zou uitgroeien tot een van de belangrijkste toeristische attracties van deze provincie.

De hier genoemde personen zouden - vermoed ik - alle in aanmerking kunnen komen voor een plaats in het *Biografisch Woordenboek Gelderland*. Hier is dus sprake van een overlapping, een overlapping die zich overigens ook in omgekeerde richting voordoet. In het nu verschenen eerste deel van het Gelderse Woordenboek is namelijk één persoon te vinden, die ook op de nominatie staat om in het *BWN* beschreven te worden, namelijk Hélène Kröller-Müller: samen met haar echtgenoot de grondlegster van een andere grote toeristische trekpleister in deze provincie.

Deze overlappingsen, deze doublures tussen het *BWN* en de provinciale biografische woordenboeken, vormen overigens nauwelijks een probleem. In de eerste plaats is hun aantal noodzakelijkerwijs gering, omdat het *BWN* niet de gehele vaderlandse geschiedenis bestrijkt, maar zich beperkt tot personen die na 1850 een rol van betekenis hebben gespeeld. Nationale prominenten uit vroeger eeuwen kan men vinden in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, het *NNBW*, het tiendelige naslagwerk dat tussen 1911 en 1937 verscheen en waarvan het *BWN* de voortzetting is. In het *NNBW* moet men dus zoeken naar Jacoba van Beieren, Michiel de Ruyter, Rembrandt, Boerhaave of Thorbecke. Terwijl men in het *BWN* terecht kan voor eigentijdse helden als Drees, Vestdijk, Mondriaan, Verolme, Kamerlingh Onnes, Willy Alberti of Abe Lenstra.

Een tweede reden voor het geringe aantal doublures met het *BWN* ligt in het feit dat van de late negentiende-eeuwen en twintigste-eeuwen die in de provinciale woordenboeken zijn opgenomen, slechts een klein aantal een meer dan lokale, regionale of provinciale betekenis heeft. We treffen - zo is mijn ervaring - onder hen heel wat onderwijzers en neringdoenden, zielenherders en zondagschilders aan. Vooral de vier Drentse delen lijken hierdoor in hoofdzaak te worden bevolkt. Dat is trouwens - naar ik aanneem - ook de reden waarom de redactie hun rangen heeft

versterkt met de minder voor de hand liggende biografietjes van coryfeeën als Koekoek, Van Riel, Carry van Bruggen en Israël de Haan, die ik eerder te berde bracht.

In de derde en laatste plaats zij erop gewezen dat de weinige doublures waarvan in de praktijk sprake is, geen echte doublures zijn. De provinciale prominenten die tevens aanspraak kunnen maken op een plaats in het *BWN*, worden in de provinciale woordenboeken doorgaans zo beschreven dat daar de meeste aandacht uitgaat naar de lokale, regionale of provinciale aspecten van hun leven of werk; ook in het *Biografisch Woordenboek Gelderland* is dat het geval. Om de genoemde drie redenen zie ik de provinciale biografische woordenboeken dan ook eerder als complement dan als concurrent van het *BWN*.

Inmiddels heb ik wel stilgestaan bij de selectiecriteria van de provinciale biografische woordenboeken, maar heb ik nog niets gezegd over de selectiecriteria die de redactie van het *BWN* hanteert. Welnu, die worden in het 'Woord vooraf' in deel één (uit 1979) als volgt omschreven: opgenomen zullen worden personen die - al dan niet in het bezit van de Nederlandse nationaliteit - een rol van enige betekenis hebben gespeeld binnen Nederland of in de Nederlands overzeese gebiedsdelen. 'Een rol van enige betekenis' is natuurlijk een rijkelijk vaag criterium, wat de redactie daar trouwens onmiddellijk erkent. Alles draait hierbij om de vraag: waar ligt de ondergrens? Waar wordt de scheidslijn getrokken tussen 'een rol van enige betekenis' enerzijds en 'de onmiskenbare afwezigheid van enige uitzonderlijkheid' anderzijds?

Als antwoord op deze vraag citeert de redactie instemmend de volgende woorden uit de inleiding van de *Dictionary of American Biography*: 'The fact that a man is a devoted husband-and-father, an efficient schoolmaster, an exemplary parish-priest, gives him in itself no claim to biographic commemoration'. In dit verband meen ik te mogen constateren dat, terwijl deze categorie van brave huisvaders, toegewijde onderwijzers en hulpvaardige pastoors en predikanten zoveel mogelijk uit de kolommen van het *BWN* wordt geweerd, de redacties van de provinciale biografische woordenboeken zich hiervoor wél openstellen, de een wat meer dan de ander, met als extreem voorbeeld - ik zei het al - de Drentse delen. Ook het *Biografisch Woordenboek Gelderland* is hieraan niet ontkomen: men sla er bijvoorbeeld het biografietje van de Ruurlose dorpsonderwijzer Kerst Zwart maar eens op na.

Overigens kunnen niet alleen bij het *BWN*-criterium 'een rol van enige betekenis' kanttekeningen worden geplaatst. Ook het belang dat de beschreven personen 'voor Nederland' zouden hebben gehad, is niet altijd duidelijk. Wie de gedrukte delen van het *BWN* doorbladert of de biografieën op het beeldscherm aan zich voorbij laat trekken, zal het niet ontgaan dat een wel erg groot aantal van de bijna 1800 personen die inmiddels van een lemma zijn voorzien, geboren en/of gestorven is, gewoond en/of gewerkt heeft in de Randstad. Verwonderlijk is dit niet, want hier lag en ligt het economische, politieke en culturele hart van Nederland. Degenen die - op welk terrein ook - begiftigd waren met talent, moesten zich in de Randstad vestigen om een opleiding te volgen of een carrière te vinden. De in Gelderland geboren prominenten met wie ik mijn verhaal begon - Alfrink, Ter Braak, Spier, Lorentz en Romein-Verschoor - hebben om die reden hun provincie verlaten om het (in hun geval) in Amsterdam, Utrecht en Leiden te gaan maken.

Misschien komt het omdat ik ook zelf deze weg heb afgelegd - van West-Brabant naar Leiden en Den Haag - dat mij indertijd al, als pas aangetreden redactiesecretaris, het exceptioneel grote Amsterdamse aandeel in de lemmata in het *BWN* opviel. Dit hangt natuurlijk ten nauwste samen met het feit dat het culturele leven in Nederland zich in belangrijke mate in de hoofdstad concentreert. Maar toch is er in het verleden door de redactie vaak op een te vanzelfsprekende wijze van uitgegaan dat wie voor Amsterdam belangrijk was ook voor Nederland van betekenis is geweest. Zo is het opnemen van de wethouders Wibaut en Boekman nog gerechtvaardigd, vanwege hun vooraanstaande positie binnen de sociaal-democratische beweging, maar in het geval van hun collega's Ed Polak en Monne de Miranda, wier werkzaamheden het lokale belang nauwelijks overstijgen, waag ik dat te betwijfelen.

Behalve de selectiecriteria zijn er nog meer verschillen tussen het *BWN* en de provinciale biografische woordenboeken aan te wijzen. Laat ik bij het begin beginnen. Of beter: laat ik bovenaan beginnen. Bovenaan ieder lemma in het *BWN* bevindt zich het zogeheten genealogisch kader, dat typografisch duidelijk van de rest van de biografie is onderscheiden. Hierin kan de gebruiker op gestandaardiseerde wijze en in een uniforme redactie de belangrijkste (geverifieerde) persoonsgegevens vinden. Tevens is daar - eveneens op gestandaardiseerde wijze - de functieaanduiding weergegeven. Dus: politicus, actrice, natuurkundige, sportvrouw, ondernemer, legerofficier, feministe etc.

Ook bij de provinciale woordenboeken is er sprake van een genealogisch kader boven de tekst, maar per provincie zijn er verschillen. Van een uniforme redactie van de weergegeven persoonsgegevens is nergens sprake; in de meeste gevallen is dit kennelijk aan de auteurs overgelaten. Wel heel onhandig is de wijze waarop deze informatie in de *Drentse biografieën* en *Overijsselse biografieën* wordt meegedeeld. Om onduidelijke redenen is er hier voor gekozen deze te splitsten, waardoor de gegevens betreffende geboorte, overlijden en ouders van de hoofdfiguur boven het tekstgedeelte worden vermeld, terwijl de informatie over de huwelijkspartner en de kinderen na het tekstgedeelte wordt weergegeven. Onhandig in de *Drentse biografieën* en in deel één van de *Overijsselse biografieën* is het ontbreken van de functieaanduiding, zodat men eerst de biografie moet doorlezen om er achter te komen om wat voor persoon het gaat. Niet dat de functieaanduidingen in de provinciale biografische woordenboeken steeds verhelderend werken. Wat moet men zich bijvoorbeeld voorstellen bij omschrijvingen als 'Oudheidminnaar', 'Stichter van een Utrechtse dynastie', 'Medeoprichter van het P.U.G.', 'Emancipator van Brabant', 'Voortrekker van kunst en kunstonderwijs', 'Christelijk voorman in school, staat en maatschappij', 'Een Brabander in dienst van Oranje en dienstig aan zijn gewest', 'Sociaal bewogen vrouw', 'Een bijzondere broodbakker', 'De leeuw van Deventer', 'Het kleinste vrouwtje aller tijden' of 'Zwolles achttiende-eeuwse grand old man'..... In het *Biografisch Woordenboek Gelderland* heb ik dit soort weinig zeggende aanduidingen niet aangetroffen, hoewel de omschrijving 'missionair activiste' bij missiezuster Antoinette Berentsen wellicht minder gelukkig is.

Zei ik daarnet al de indruk te hebben dat in de provinciale woordenboeken de auteurs in belangrijke mate de vorm en inhoud van het genealogisch kader bepalen, welnu volgens mij is de vrijheid die de auteurs wordt gegund met betrekking tot het tekstgedeelte van de door hen geschreven biografieën eveneens erg groot. In ieder geval veel groter dan die van de auteurs van het *BWN*. Het schrijven van een lemma

voor het *Biografisch Woordenboek van Nederland* is niet hetzelfde als het schrijven van een artikel voor een wetenschappelijk tijdschrift. Aangezien het *BWN* in de eerste plaats een naslagwerk is, dient de auteur zich te richten naar de uitvoerige instructies die hem door de redactiesecretaris worden verstrekt. Bovendien moet hij zich - na inlevering van zijn tekst - vaak vele en vergaande interventies van redactiezijde laten welgevallen. Zijn vrijheid met betrekking tot de compositie, stijl en inhoud van de biografie is derhalve aan beperkingen onderhevig. Laat ik dit - tot besluit - aan de hand van enkele voorbeelden toelichten.

Eerst iets over de compositie en stijl waarin een lemma in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* moet zijn geschreven. Aangezien het *BWN* in de eerste plaats een naslagwerk is, waarin de gebruiker snel moet kunnen vinden wat hij zoekt, moet de tekst bondig, zakelijk en overzichtelijk zijn. Het is geen bundel van literaire biografische essays, waarmee overigens niet is gezegd dat een fraai verwoord betoog niet op prijs wordt gesteld. Aan een literair biografisch essay moest ik denken bij het lezen van de biografie van de Arnhemse rock-'n-roll-musicus Arnie Treffers in het *Biografisch Woordenboek Gelderland*. In feite gaat het hier om een persoonlijke impressie van de auteur van 'Long Tall Ernie' met nauwelijks enige chronologisch ordening. De openingszin 'Long Tall Ernie & The Shakers zag ik voor het eerst in het befaamde VPRO-programma *Het gat van Nederland*. Ik woonde [toen] in Nijmegen', alsmede andere ik-zinnen zoals: 'Ik hield mijn hart vast toen ik in die periode hoorde dat Treffers per se een solo-elpee wilde maken. Die kwam er ook, heel trefzeker *Arnie* getiteld, niet echt slecht, maar waarom moest het allemaal meer zijn dan *just rock & roll?*', zulke zinnen - kan ik u verzekeren - zouden de redactiecommissie van het *BWN* niet zijn gepasseerd.

In dit opzicht sta ik versteld van wat de redacties van de provinciale woordenboeken soms als biografische schets opnemen. Terwijl een lemma in het *BWN* nadrukkelijk niet mag zijn geschreven in een in-memoriamtoon, met de bijbehorende clichés en stijlbloempjes, kan men bijvoorbeeld in de *Drentse biografieën* in de levensbeschrijving van Kars Hendericus van Tarel, penningmeester van de Werkliedenvereniging 'Wederkerig Hulpbetoon' en wethouder te Dalen, het volgende lezen: 'Ter gelegenheid van zijn twaalfeneenhalfjarig "ambtsjubileum" ontving hij voor zijn werk een kristallen inktstel met een zilveren (kroontjes)penhouder'. En even verderop: 'Een grote steen, boven de hoofdingang in die gevel [van de kerk] gemetseld, vermeldt onder andere zijn naam als kerkvoogd. De steen is bij de laatste restauratie in een muur van de consistoriekamer aangebracht'. En nog verder: 'Het is bekend dat hij ook bestuurslid is geweest van het op 1 mei 1899 opgerichte Onderlinge Paardenfonds. Van het toe- en uittreden in dit college zijn geen gegevens bekend doordat in 1933 de notulenboeken bij een brand bij de toenmalige penningmeester verloren zijn gegaan'.

Ik trek het nu in het belachelijke, maar eigenlijk is het bijzonder prijzenswaardig wat de brave auteur van deze biografie heeft gedaan. Op zijn eigen - onbeholpen - wijze heeft hij namelijk geprobeerd het levensverhaal van zijn held met zoveel mogelijk persoonlijke details te profileren. Een dergelijke profilering is bij het *BWN* zelfs expliciet voorgeschreven. Het is daar namelijk de bedoeling dat een levensschets de gebruiker een indruk geeft wat voor persoon de betrokkene is geweest. Een lemma in het *BWN* staat namelijk niet gelijk aan een artikel in de *Winkler Prins Encyclopedie*, dat zich beperkt tot een weergave van de 'hardboiled facts', van de strikt feitelijke

gegevens. Het *BWN* streeft er - idealiter - naar echte biografieën in miniformaat op te nemen, en dat houdt in dat de persoonlijkheid van de betrokkene en bepaalde bijzonderheden uit diens persoonlijke leven - voor zover bekend en voor zover relevant natuurlijk - worden vermeld.

Het lemma van mevrouw Kröller-Müller - en met deze opmerking wil ik besluiten - zal er daarom naar verwachting in het *BWN* heel anders uitzien dan haar eerdergenoemde levensschets in deel 1 van het *Biografisch Woordenboek Gelderland*. Dat komt dan niet alleen omdat zij in het *BWN* vanuit een algemeen-Nederlands in plaats van een provinciaal-Gelders perspectief zal worden beschreven, zodat behalve de roemruchte jaren op 'De Hoge Veluwe' ook de daaraan voorafgaande periode in Rotterdam, Scheveningen en Wassenaar zal worden behandeld. Nee, het verschil zal vooral tot uiting komen in de manier waarop - naast de feitelijke informatie - aan de hand van citaten, anekdotes en details aandacht zal worden besteed aan de persoon en de persoonlijkheid van mevrouw Kröller-Müller. De redactiecommissie zal er zorg voor dragen dat in het *BWN* wel wordt vermeld dat zij buitengewoon klein van gestalte was; dat zij een zeer intieme relatie zou hebben onderhouden met de hoofddirecteur Sam van Deventer, tevens haar latere hagiograaf; dat zij en haar echtgenoot al tijdens hun leven werden beschuldigd van fraude, diefstal, wanbeheer en spijzucht; dat zij lastig was in de omgang en driftig kon uitvallen, een perfectioniste was die hoge eisen stelde aan zichzelf en aan anderen; dat zij zich vergaand bemoeide met het werk van de kunstenaars en vooral de architecten die voor haar werkten; en dat zij er feodale opvattingen op na hield, zodat zij - naar verluidt - beter zorgde voor haar paarden en honden dan voor het dienstpersoneel. Om dit laatste te illustreren zal in het *BWN* dan ook zeker worden vermeld dat mevrouw Kröller-Müller graag haar thee dronk in de op 37 meter hoogte gelegen torenkamer van jachtslot 'Sint Hubertus', terwijl ze genoot van het uitzicht op haar landgoed 'De Hoge Veluwe'. Daartoe begaf zij zich naar boven met de in de toren aangebrachte lift, waarvan alleen zij de sleutel had. De butler volgde haar met een dienblad, maar moest gebruikmaken van de trap.